

УДК 347.65/.68

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.67>

ЯКОВЛЕВ М. Д.

РЕАЛІЗАЦІЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

IMPLEMENTATION OF INTESTATE SUCCESSION RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

Статтю присвячено комплексному дослідженню особливостей реалізації спадкових прав за законом в Україні в умовах воєнного стану та цифрової трансформації цивільних правовідносин. Обґрунтовано, що повномасштабна збройна агресія проти України й одночасний розвиток цифрових технологій суттєво вплинули на механізми реалізації спадкових прав, зумовивши необхідність адаптації традиційних цивільно-правових інститутів до нових суспільних викликів. Проаналізовано законодавчі зміни, спрямовані на забезпечення реалізації спадкових прав в умовах тимчасової окупації окремих територій України, активних бойових дій, масового внутрішнього переміщення населення та перебування значної кількості громадян за кордоном.

Досліджено особливості визначення часу і місця відкриття спадщини, підтвердження факту смерті спадкодавця на тимчасово окупованих територіях та за межами України, а також специфіку застосування окремих положень цивільного законодавства щодо обчислення строків прийняття спадщини. Встановлено наявність окремих нормативних колізій, пов'язаних із визначенням моменту початку перебігу відповідних строків, та обґрунтовано необхідність їх законодавчого усунення.

Особливу увагу приділено впливу цифровізації на розвиток спадкових правовідносин. Розкрито значення Спадкового реєстру та електронного нотаріату для забезпечення безперервності нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану.

Окремо досліджено особливості реалізації спадкових прав внутрішньо переміщеними особами та громадянами України, які перебувають за кордоном, зокрема питання представництва, посвідчення довіреностей, діяльності консульських установ та практичних труднощів доступу до нотаріальних послуг. Значну увагу приділено аналізу актуальної практики Верховного Суду щодо визначення поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, встановлення юридичних фактів та застосування окремих інститутів спадкового права в умовах воєнного стану.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цивільно-правового регулювання реалізації спадкових прав, зокрема в частині усунення законодавчих колізій, нормативного врегулювання спадкування цифрових активів, розвитку інституту цифрового заповіту, удосконалення механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб і громадян України, які перебувають за кордоном, а також розширення можливостей використання сучасних цифрових технологій у нотаріальній діяльності. Зроблено висновок, що подальший розвиток спадкового законодавства має здійснюватися шляхом еволюційного вдосконалення механізмів реалізації спадкових прав без перегляду фундаментальних засад спадкового права, забезпечуючи належний баланс між принципом правової визначеності, потребами цифрової трансформації та викликами, зумовленими триваючим воєнним станом.

Ключові слова: *спадкові права; спадкування за законом; воєнний стан; цифровізація; Спадковий реєстр; нотаріальна діяльність; судова практика.*

© ЯКОВЛЕВ М. Д. – здобувач освіти 2 року денної форми навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» освітньо-наукової програми «Право» Вибіркового блоку «Приватне право» (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) <https://orcid.org/0009-0008-5293-870X>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article is devoted to a comprehensive study of the peculiarities of the implementation of intestate succession rights in Ukraine under the conditions of martial law and the digital transformation of civil legal relations. It is substantiated that the full-scale armed aggression against Ukraine, combined with the rapid development of digital technologies, has significantly affected the mechanisms for exercising inheritance rights, necessitating the adaptation of traditional civil law institutions to new social challenges. The study analyses recent legislative amendments aimed at ensuring the effective implementation of inheritance rights under the conditions of the temporary occupation of certain territories of Ukraine, active hostilities, large-scale internal displacement of the population, and the stay of a considerable number of Ukrainian citizens abroad.

Particular attention is paid to the legal regulation of determining the time and place of the opening of succession, establishing the fact of the testator's death in temporarily occupied territories and outside Ukraine, and the application of civil law provisions governing the calculation of the time limits for the acceptance of an inheritance. The research identifies several legislative inconsistencies concerning the determination of the commencement of these procedural time limits and substantiates the necessity of eliminating the existing legal conflicts through legislative amendments.

Special emphasis is placed on the impact of digitalisation on the development of inheritance legal relations. The article reveals the significance of the Inheritance Register and electronic notarial services in ensuring the continuity of notarial activities during martial law.

The study also examines the peculiarities of exercising inheritance rights by internally displaced persons and Ukrainian citizens residing abroad, with particular attention to legal representation, the certification of powers of attorney, the activities of consular institutions, and practical difficulties in accessing notarial services. Considerable attention is devoted to analysing the recent case law of the Supreme Court concerning the assessment of valid reasons for missing the statutory time limit for accepting an inheritance, the establishment of legally significant facts, and the application of specific inheritance law institutions under martial law.

Based on the findings, proposals are formulated for improving the civil law regulation of the implementation of inheritance rights, particularly with regard to eliminating legislative inconsistencies, introducing a comprehensive legal framework for the succession of digital assets, developing the institution of the digital will, strengthening legal safeguards for internally displaced persons and Ukrainian citizens residing abroad, and expanding the use of modern digital technologies in notarial practice. It is concluded that the further development of inheritance legislation should proceed through the evolutionary improvement of mechanisms for exercising inheritance rights without revising the fundamental principles of inheritance law, while ensuring an appropriate balance between the principle of legal certainty, the requirements of digital transformation, and the challenges arising from the continuing martial law.

Key words: *inheritance rights; intestate succession; martial law; digitalisation; Inheritance Register; notarial activity; case law.*

Актуальність проблеми. Реалізація спадкових прав за законом належить до найбільш соціально значущих інститутів цивільного права, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням безперервності майнових правовідносин, стабільності цивільного обороту та гарантуванням права власності. Водночас повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила умови здійснення спадкових прав, актуалізувавши низку правових проблем, які не були характерними для мирного часу. Масова загибель громадян, тимчасова окупація окремих територій, вимушене внутрішнє переміщення населення, перебування мільйонів українців за кордоном, руйнування інфраструктури нотаріату та обмежений доступ до державних реєстрів обумовили необхідність оперативної адаптації спадкового законодавства до нових суспільних реалій.

Одночасно із воєнними викликами відбувається активна цифрова трансформація цивільних правовідносин, яка істотно впливає на зміст спадкового майна та способи реалізації спадкових прав. Поява цифрових активів, розвиток електронного нотаріату, функціонування державних електронних реєстрів і поступове впровадження цифрових сервісів зумовлюють необхідність

переосмислення традиційних механізмів оформлення спадщини та вироблення нових підходів до нормативного регулювання спадкування майна, що існує у цифровому середовищі.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окремим інститутам спадкового права, комплексний аналіз реалізації спадкових прав за законом саме в умовах одночасного впливу воєнного стану та цифровізації цивільного обороту поки що залишається недостатньо розробленим. Особливої уваги потребують питання відкриття спадщини, обчислення строків її прийняття, оформлення спадкових прав внутрішньо переміщеними особами та громадянами України, які перебувають за кордоном, спадкування цифрових активів, а також формування єдиної судової практики у відповідній категорії спорів. Саме це зумовлює актуальність дослідження та визначає його теоретичне і практичне значення для подальшого розвитку цивільного законодавства й правозастосовної практики.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні особливостей реалізації спадкових прав за законом в умовах воєнного стану та цифровізації цивільних правовідносин, виявленні актуальних проблем правового регулювання і правозастосовної практики, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України у відповідній сфері.

Викладення результатів дослідження. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та запровадження у зв'язку з цим воєнного стану істотно трансформували механізми реалізації практично всіх суб'єктивних цивільних прав, зокрема й спадкових. Традиційно одна з найбільш консервативних підгалузей цивільного права (спадкове право) виявилася змушеною адаптуватися до обставин, які законодавець під час кодифікації Цивільного кодексу України у 2003 році об'єктивно не міг передбачити: масової загибелі людей на тимчасово окупованих територіях, неможливості підтвердження цього факту у звичайному порядку, вимушеного переміщення мільйонів громадян як територією України, так і за її межами, а також тимчасової недоступності нотаріальної інфраструктури та державних реєстрів.

Водночас воєнні виклики збіглися у часі з іншим масштабним процесом — цифровою трансформацією приватноправових відносин. Унаслідок цього сучасні спадкові правовідносини дедалі частіше набувають комплексного характеру, поєднуючи вплив надзвичайного правового режиму із необхідністю врахування нових об'єктів цивільних прав.

Першочерговою передумовою реалізації спадкових прав є належне визначення моменту відкриття спадщини. За загальним правилом, закріпленим у частині третій статті 46 та частині другій статті 1220 Цивільного кодексу України, таким моментом є день смерті фізичної особи або день, з якого вона оголошується померлою [1]. Хоча відповідне положення на перший погляд має суто технічний характер, саме воно визначає склад спадкового майна, коло спадкоємців, застосовне матеріальне право та початок перебігу строку для прийняття спадщини. Саме тому в умовах воєнного стану питання підтвердження часу та місця відкриття спадщини набувають особливої практичної значущості.

Однією з найгостріших проблем є підтвердження факту смерті особи, яка загинула на тимчасово окупованій території або в районі активних бойових дій. За відсутності функціонування органів державної реєстрації актів цивільного стану отримання свідоцтва про смерть нерідко стає неможливим [2, с. 128]. Законодавець частково врегулював цю проблему шляхом застосування інституту оголошення фізичної особи померлою. Так, відповідно до частини третьої статті 46 ЦК України фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припускати її загибель унаслідок нещасного випадку, воєнних дій чи збройного конфлікту, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті [3, с. 4]. Практична реалізація цієї норми покладається на суд, який встановлює відповідний юридичний факт на підставі сукупності непрямих доказів, зокрема показань свідків, інформації військових адміністрацій та інших доступних джерел [2, с. 128].

Іншою поширеною ситуацією є смерть спадкодавця під час перебування за межами України, насамперед серед громадян, які були змушені залишити територію держави через війну. У такому випадку факт смерті підтверджується документом компетентного органу іноземної держави, який після проходження передбаченої законом процедури легалізації або проставлення апостіля визнається в Україні. Водночас особливості обчислення строків прийняття спадщини залежать не стільки від дати смерті, скільки від моменту її державної реєстрації. Відповідно до пункту 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, якщо державна реєстрація смерті здійснена пізніше ніж через один місяць після її настання, перебіг строків, передбачених статтями 1269–1273, 1276, 1277, 1283 та 1298 ЦК України, обчислюється саме з дня такої реєстрації [4, с. 662; 5, с. 34]. Як слушно зазначає І. Дзера, зазначене положення не повністю узгоджується з частиною першою

статті 1270 ЦК України, яка пов'язує початок перебігу шестимісячного строку із часом відкриття спадщини, а не з моментом державної реєстрації смерті [5, с. 35]. Така колізія має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки впливає на можливість позасудового прийняття спадщини та необхідність подальшого звернення спадкоємця до суду.

Не меншого значення в умовах воєнного стану набуло й визначення місця відкриття спадщини. За загальним правилом статті 1221 ЦК України спадщина відкривається за останнім місцем проживання спадкодавця. Разом із тим воєнний стан зумовив необхідність певного відступу від традиційної територіальної прив'язки спадкової справи. Так, первинна редакція постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 дозволяла відкривати спадкові справи будь-яким нотаріусом незалежно від місця відкриття спадщини. У чинній редакції такий підхід збережено лише для випадків, коли останнє місце проживання спадкодавця знаходиться на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень, на території активних бойових дій або на тимчасово окупованій території, щодо яких не визначено дату завершення окупації чи бойових дій [5, с. 35]. В інших випадках застосовується загальне правило статті 1221 ЦК України. Крім того, зазначену статтю доповнено частиною третьою, відповідно до якої, якщо останнім місцем проживання спадкодавця була іноземна держава, місце відкриття спадщини визначається згідно із Законом України «Про міжнародне приватне право», тоді як спадкування нерухомого майна, розташованого в Україні, у будь-якому випадку регулюється законодавством України [5, с. 35–36; 6]. Водночас важливе практичне значення має й правило, за яким за неможливості достовірно встановити хронологічні межі перебування відповідної території в окупації або зоні бойових дій місцем ведення спадкової справи визнається місце подання першої заяви [4, с. 663].

Таким чином, судове встановлення факту смерті або оголошення фізичної особи померлою перестали бути винятковими способами підтвердження відкриття спадщини та фактично перетворилися на один із системних механізмів реалізації спадкових прав в умовах війни [2, с. 130]. Під час розгляду відповідних справ суди оцінюють сукупність наявних доказів, зокрема показання свідків, інформацію військових адміністрацій, відомості державних реєстрів, що функціонували до початку бойових дій, а також інформацію міжнародних організацій [2, с. 130]. Разом із тим судовий порядок підтвердження смерті залишається значно тривалішим і складнішим порівняно зі звичайною процедурою державної реєстрації, що нерідко призводить до тривалого збереження правової невизначеності у спадкових правовідносинах.

Зазначені зміни свідчать про те, що сучасна реалізація спадкових прав уже не обмежується вирішенням питань, пов'язаних виключно з відкриттям спадщини чи підтвердженням юридичних фактів. Не менш істотний вплив на функціонування спадкових правовідносин сьогодні справляє цифровізація цивільного обороту, яка поступово трансформує як склад спадкового майна, так і способи оформлення та здійснення спадкових прав.

Важливим елементом сучасного механізму реалізації спадкових прав є функціонування Спадкового реєстру, через який здійснюється централізований облік спадкових справ, заповітів і спадкових договорів як складової системи єдиних та державних реєстрів Міністерства юстиції України. У перші місяці повномасштабного вторгнення доступ до реєстру був технічно обмежений на значній частині території держави [7]. Реагуючи на ці обставини, законодавець передбачив спеціальний механізм, відповідно до якого за відсутності технічної можливості користування Спадковим реєстром нотаріус вправі посвідчити заповіт, внести до нього зміни або скасувати його, а також завести спадкову справу без безпосереднього використання реєстру з подальшим обов'язковим внесенням відповідних відомостей протягом п'яти робочих днів після відновлення доступу до нього. При цьому видача свідоцтва про право на спадщину у справах, відкритих поза межами функціонування реєстру, допускається лише після внесення відповідної інформації до нього, що покликано запобігти паралельному відкриттю кількох спадкових справ різними нотаріусами [4, с. 663]. Водночас на окремих територіях, де тривають активні бойові дії, Спадковий реєстр і сьогодні залишається фактично недоступним, унаслідок чого нотаріуси вимушені використовувати паперовий документообіг із подальшою синхронізацією накопичених даних [8; 19].

Подальший розвиток електронного нотаріату в науковій літературі обґрунтовано розглядається як один із ключових напрямів адаптації спадкового права до сучасних кризових умов [2, с. 131]. Йдеться насамперед про можливість дистанційного консультування спадкоємців, використання кваліфікованого електронного підпису при посвідченні окремих категорій документів, а також передачу спадкових справ між нотаріусами різних регіонів без необхідності особистої присутності спадкоємця у конкретній нотаріальній конторі [4, с. 663–664].

Вагоме практичне значення у цьому контексті набуває і розвиток державних електронних сервісів. Зокрема, портал державних послуг «Дія» забезпечив можливість дистанційного подання окремих заяв, пов'язаних зі спадкуванням, а також отримання витягів щодо майнового стану спадкодавця без особистого звернення до нотаріуса, що має особливе значення для внутрішньо переміщених осіб, які втратили доступ до документів за попереднім місцем проживання [2, с. 131].

Попри очевидні переваги цифровізації, її практична реалізація супроводжується низкою системних труднощів. Серед них дослідники називають обмежений доступ до мережі Інтернет у районах проведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, недостатній рівень цифрової грамотності окремих категорій спадкоємців, насамперед осіб похилого віку, а також відсутність уніфікованих процедур взаємодії нотаріусів із цифровими платформами [2, с. 131].

Наведені обставини свідчать, що реалізація спадкових прав у сучасних умовах ускладнюється не лише впливом воєнного стану чи появою нових цифрових об'єктів цивільних прав. Не менш істотні труднощі виникають у зв'язку зі зміною місця проживання мільйонів громадян України, що безпосередньо впливає на можливість своєчасного звернення до нотаріуса, оформлення спадщини та здійснення інших спадкових прав.

Мільйони українців унаслідок воєнних дій змінили місце проживання в межах держави або були змушені виїхати за кордон, що істотно ускладнило реалізацію ними спадкових прав та доступ до традиційних процедур оформлення спадщини.

За загальним правилом, закріпленим у частині першій статті 1270 ЦК України, строк для прийняття спадщини становить шість місяців з часу її відкриття [1; 3, с. 6]. Еволюція правового регулювання цього строку в умовах воєнного стану наочно демонструє прагнення законодавця забезпечити баланс між принципом правової визначеності та необхідністю належного захисту спадкоємців, які об'єктивно були позбавлені можливості своєчасно звернутися до нотаріуса. Первісно пунктом 3 постанови Кабінету Міністрів України № 164 було передбачено зупинення перебігу строку для прийняття спадщини на весь період дії воєнного стану [10]. Проте Верховний Суд у постанові від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21 дійшов обґрунтованого висновку про те, що Цивільний кодекс України не допускає встановлення конструкції «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» підзаконним нормативно-правовим актом [11]. Наслідком такого підходу стало виключення відповідного положення постановою Кабінету Міністрів України від 9 травня 2023 року № 469 та запровадження іншого механізму обчислення строків – через дату державної реєстрації смерті відповідно до пункту 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, внесеного Законом України від 8 листопада 2023 року № 3450-IX [12]. Якщо ж спадкоємець не зміг скористатися передбаченими законодавством механізмами, він зберігає право звернутися до суду із вимогою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини на підставі частини третьої статті 1272 ЦК України за наявності поважних причин [3, с. 8].

Водночас перебування спадкоємця за межами України або в іншому регіоні держави саме по собі не позбавляє його можливості реалізувати право на прийняття спадщини. Чинне законодавство допускає здійснення відповідних дій через представника, однак реалізація такого механізму пов'язана з дотриманням низки формальних вимог. Так, заява про прийняття спадщини, подана представником, повинна супроводжуватися нотаріально посвідченою довіреністю, яка містить чітко визначений обсяг повноважень [13]. У разі оформлення довіреності за кордоном у місцевого нотаріуса, а не в консульській установі України, вона підлягає подальшій легалізації шляхом проставлення апостиля (для держав – учасниць Гаазької конвенції 1961 року) або консульської легалізації в інших випадках, а також перекладу українською мовою з нотаріальним засвідченням такого перекладу [13; 9].

Саме тому найбільш практичним способом оформлення представництва залишається посвідчення довіреності безпосередньо в дипломатичному представництві чи консульській установі України за кордоном. Такий документ є чинним на території України з моменту його посвідчення та не потребує ані додаткової легалізації, ані офіційного перекладу [9]. Натомість оформлення довіреності через іноземного нотаріуса хоча й відповідає вимогам законодавства, однак об'єктивно ускладнює процедуру оформлення спадкових прав, збільшуючи ризик виникнення формальних недоліків, які можуть стати підставою для відмови у вчиненні відповідної нотаріальної дії.

Важливу роль у забезпеченні реалізації спадкових прав громадян України, які перебувають за кордоном, відіграють консульські установи, що в межах наданих законом повноважень здійснюють окремі нотаріальні функції. Зокрема, вони посвідчують справжність підпису спадкоємця на заяві про прийняття спадщини та оформлюють довіреності для представництва його

інтересів в Україні. За відсутності можливості звернутися до консульської установи законодавство допускає направлення заяви про прийняття спадщини поштовим відправленням безпосередньо нотаріусу в Україні за умови дотримання встановленого законом строку [8]. Разом із тим практика свідчить, що в окремих державах консульські установи не завжди мають достатню організаційну спроможність для оперативного розгляду значної кількості звернень українських громадян, що іноді призводить до пропуску строків прийняття спадщини та необхідності їх подальшого поновлення у судовому порядку.

Окремої уваги потребують і питання оподаткування спадкового майна у випадках, коли спадкоємець тривалий час проживає за межами України. Особливості визначення ставки податку на доходи фізичних осіб залежать насамперед від ступеня спорідненості між спадкодавцем і спадкоємцем, що зумовлює необхідність попередньої правової та податкової оцінки відповідної ситуації ще до подання заяви про прийняття спадщини [14].

Водночас значна частина окреслених проблем отримала свій подальший розвиток у судовій практиці. Саме Верховний Суд сформував низку правових позицій щодо обчислення строків прийняття спадщини, підтвердження юридичних фактів, оцінки поважності причин їх пропуску та інших питань, які мають визначальне значення для забезпечення ефективної реалізації спадкових прав в умовах воєнного стану.

Важливе значення для забезпечення єдності правозастосування у сфері спадкових правовідносин має практика Верховного Суду, яка останніми роками послідовно формує критерії оцінки поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини. Застосування частини третьої статті 1272 ЦК України можливе лише за сукупності трьох умов: спадкоємець пропустив встановлений законом строк, існували об'єктивні перешкоди для своєчасного звернення із заявою про прийняття спадщини, а такі обставини визнані судом поважними. При цьому питання поважності причин у кожному випадку підлягає індивідуальній судовій оцінці (постанова Верховного Суду від 7 грудня 2023 року у справі № 548/2415/21) [15].

Показовою у цьому контексті є постанова Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 179/417/22, в якій суд відмовив у визначенні додаткового строку повнолітній дієздатній спадкоємиці першої черги, яка обґрунтовувала пропуск строку необізнаністю про смерть батька, з яким тривалий час не підтримувала зв'язку. Верховний Суд звернув увагу на те, що відповідно до статті 51 Конституції України повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків, а таке піклування може проявлятися не лише у матеріальному забезпеченні, а й у підтриманні особистих сімейних відносин [16]. Водночас Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23 роз'яснила, що необізнаність спадкоємця про існування заповіту за певних умов може визнаватися поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини. Такий підхід поширюється насамперед на осіб, які не належать до спадкоємців відповідної черги за законом і об'єктивно не могли знати про виникнення у них права на спадкування [17]. Наведені правові позиції набувають особливої ваги в умовах воєнного стану, коли вимушене переміщення населення, окупація окремих територій чи проходження військової служби нерідко призводять до втрати сімейних контактів і несвоєчасного звернення спадкоємців до нотаріуса.

Не менш важливе значення має практика Верховного Суду щодо оцінки доказів у справах, пов'язаних із документами, які були втрачені або стали недоступними внаслідок бойових дій чи тимчасової окупації території України. Судова практика орієнтує суди нижчих інстанцій на комплексну оцінку непрямих доказів, серед яких показання свідків, акти обстеження майна, відомості державних реєстрів, що функціонували до початку бойових дій, та інші доступні джерела інформації. Такий підхід узгоджується із правовою позицією Верховного Суду щодо необхідності врахування міжнародно-правових стандартів та міжнародних договорів України під час вирішення спадкових спорів, ускладнених іноземним елементом [2, с. 130].

Окремий напрям сучасної судової практики становлять справи про встановлення юридичних фактів, необхідних для оформлення спадкових прав. Зокрема, Верховний Суд наголосив, що у спорах про визнання права власності на спадкове майно неперед'явлення окремої вимоги про встановлення факту прийняття спадщини особою, яка постійно проживала зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, саме по собі не є підставою для відмови у позові. Відповідний юридичний факт може бути встановлений судом у мотивувальній частині рішення (постанова Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 642/4502/17) [18]. Такий процесуальний підхід сприяє більш ефективному захисту спадкових прав, оскільки дозволяє уникнути ініціювання кількох окремих судових проваджень, що має особливе практичне значення в умовах воєнного стану.

Водночас Верховний Суд продовжує формувати правові підходи і щодо інших категорій спадкових спорів, зокрема усунення недобросовісних спадкоємців від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України, зміни черговості одержання права на спадкування за статтею 1259 ЦК України за наявності сукупності визначених законом умов – опікування спадкодавцем, його матеріального забезпечення, надання іншої допомоги, тривалості такої поведінки та перебування спадкодавця у безпорадному стані (постанова Верховного Суду від 23 січня 2025 року у справі № 752/18799/22) [19], оспорування свідоцтв про право на спадщину, визнання недійсними заповітів, а також реалізації вимог кредиторів спадкодавця у межах строків, визначених статтею 1281 ЦК України [3, с. 25–27]. Хоча зазначені категорії спорів не є виключно наслідком запровадження воєнного стану, сучасні воєнні реалії істотно ускладнили їх фактичний склад і доказову базу. Враховуючи значне навантаження на судову систему, яка щороку розглядає понад мільйон цивільних справ [3, с. 2], можна констатувати, що спадкові спори, ускладнені наслідками війни, посідають дедалі помітніше місце у сучасній судовій практиці.

Узагальнення наведених законодавчих змін та правових позицій Верховного Суду свідчить про поступове формування нової моделі реалізації спадкових прав, адаптованої до викликів воєнного часу та цифрової трансформації суспільства. Водночас подальший розвиток спадкового законодавства потребує не лише реагування на вже існуючі практичні проблеми, а й системного вдосконалення цивільно-правового регулювання відповідних правовідносин.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати низку пропозицій, реалізація яких не потребує докорінного реформування спадкового законодавства, однак здатна усунути окремі нормативні колізії та підвищити рівень правової визначеності у сфері реалізації спадкових прав.

Насамперед доцільним видається узгодження пункту 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України з частиною першою статті 1270 ЦК України шляхом уточнення, що строки для вчинення спадкових дій обчислюються з дня державної реєстрації смерті лише у випадках її несвоечасної реєстрації, тоді як в усіх інших ситуаціях має зберігатися загальне правило щодо їх обчислення з часу відкриття спадщини. Такий підхід дозволить усунути неоднозначність правозастосування, на яку цілком обґрунтовано звертає увагу І. Дзера [5, с. 35]. Водночас заслуговує на підтримку пропозиція щодо доповнення статті 254 ЦК України положенням про зупинення перебігу цивільно-правових строків у спадкових правовідносинах на період дії воєнного або надзвичайного стану. Це унеможливить повторення ситуації, коли питання, що належать до предмета законодавчого регулювання, фактично вирішувалися на рівні підзаконного нормативно-правового акта, що було критично оцінено Верховним Судом [4, с. 663; 3, с. 7].

Окремої уваги потребує вдосконалення гарантій реалізації спадкових прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які перебувають за кордоном. З цією метою доцільно законодавчо визначити вичерпний перелік обставин, за яких строк для прийняття спадщини вважається б поновленим у позасудовому порядку, наприклад у разі документально підтвердженого перебування особи в полоні, на тимчасово окупованій території без можливості виїзду або в районі активних бойових дій без доступу до засобів зв'язку. Такий підхід сприяв би зменшенню навантаження на судову систему у справах, де поважність причин пропуску строку є очевидною та фактично не викликає спору між учасниками правовідносин [4, с. 664].

З огляду на нерівномірне навантаження на консульські установи України в різних державах світу, заслуговує на обговорення також питання розширення повноважень почесних консулів та інших уповноважених суб'єктів щодо посвідчення довіреностей і заяв, пов'язаних із реалізацією спадкових прав, а також можливість запровадження відеоверифікації особи спадкоємця під час дистанційної взаємодії з нотаріусом як одного з додаткових механізмів забезпечення автентичності волевиявлення та запобігання можливим зловживанням [8; 9].

Усі наведені пропозиції об'єднує спільна концептуальна ідея: вони не посягають на фундаментальні засади спадкового права, зокрема принцип універсального правонаступництва, свободи заповіту чи встановлену законом черговість спадкування, а спрямовані на вдосконалення процедурних механізмів їх практичної реалізації відповідно до сучасних викликів. Саме такий еволюційний підхід узгоджується з висновками ряду дослідників та науковців про адаптаційний характер трансформації спадкових правовідносин в умовах воєнного стану, за якого змін зазнають передусім механізми реалізації спадкових прав, тоді як їх фундаментальні цивільно-правові засади залишаються незмінними.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що реалізація спадкових прав за законом у сучасних умовах відбувається під одночасним впливом двох взаємопов'язаних процесів – дії правового режиму воєнного стану та цифрової трансформації цивільних

правовідносин. Сукупність цих чинників істотно змінила традиційні механізми відкриття спадщини, її оформлення та здійснення спадкових прав, водночас не вплинувши на фундаментальні засади спадкового права.

Встановлено, що законодавець загалом забезпечив належну адаптацію спадкового законодавства до викликів воєнного часу шляхом запровадження спеціальних механізмів підтвердження факту смерті, гнучкішого визначення місця відкриття спадщини, особливостей функціонування нотаріальної системи та окремих правил обчислення строків прийняття спадщини. Разом із тим окремі законодавчі рішення залишаються внутрішньо неузгодженими, зокрема щодо співвідношення пункту 19 Прикінцевих та перехідних положень і статті 1270 ЦК України, що обумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативного регулювання.

Обґрунтовано, що цифровізація спадкових правовідносин поступово перетворюється з допоміжного інструменту на самостійний напрям розвитку спадкового права. Функціонування Спадкового реєстру, розширення можливостей електронного нотаріату та поява цифрових активів як об'єктів цивільних прав свідчать про формування нової моделі реалізації спадкових прав.

Доведено, що чинні механізми реалізації спадкових прав внутрішньо перемішеними особами та громадянами України, які перебувають за кордоном, загалом забезпечують можливість оформлення спадщини, однак їх практичне застосування нерідко ускладнюється обмеженням доступом до консульських установ, необхідністю дотримання додаткових процедур легалізації документів та неоднаковою доступністю нотаріальних послуг.

Аналіз практики Верховного Суду засвідчив формування послідовного та збалансованого підходу до вирішення спадкових спорів, що враховує особливості воєнного стану без відступу від базових принципів цивільного права. Сформульовані судом правові позиції щодо оцінки поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, встановлення юридичних фактів та застосування окремих інститутів спадкового права забезпечують єдність правозастосування та сприяють підвищенню рівня правової визначеності.

Запропоновані у статті окремі напрями вдосконалення цивільно-правового регулювання мають еволюційний характер і не передбачають перегляду концептуальних засад спадкового права. Їх реалізація сприятиме усуненню окремих законодавчих колізій, удосконаленню механізмів реалізації спадкових прав та підвищенню ефективності їх захисту в умовах триваючих безпечних викликів і подальшої цифрової трансформації суспільства.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Новицька Н. Б., Новицький А. М., Салецька Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис. 2025. Вип. 2(19). С. 126–134. DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.126-134
3. Шипович В. Особливості розгляду справ про спадкування в період воєнного стану: презентація судді Верховного Суду. Верховний Суд. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_spadkyv_voen_stan.pdf
4. Чабан О. Особливості прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 662–665.
5. Дзера І. О. Особливості здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». С. 32–36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2819e7b4-575b-4ade-b22c-bd69be5bbe12/content>
6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>
7. Як оформити спадщину у період війни. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/yak-oformiti-spadshchinu-u-period-vijni
8. Оформлення українських документів за кордоном та як вступити у спадщину в приймачій країні. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/oformlennya-ukrayinskih-dokumentiv-za-kordonom-ta-yak-vstupiti-u-spadshchinu-v-prijmayuchij-krayini

9. Як оформити довіреність знаходячись за кордоном? Адвокатське об'єднання «Кравець і партнери». 11 жовтня 2024 р. URL: <https://knpartners.com.ua/jak-oformiti-dovirenist-znahodjachis-za-kordonom>

10. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF>

11. Ступак О. Судова практика щодо часу і місця відкриття спадщини. Обчислення строків для прийняття спадщини. Встановлення фактів прийняття спадщини: презентація / Верховний Суд. 2024. 27 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Sud_prakt_misce_chas_vidkr_spadschina.pdf

12. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08 листопада 2023 р. № 3450-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20>.

13. Як спадкоємцю за кордоном отримати спадщину в Україні? Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції. 29 квітня 2025 р. URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/yak-spadkoemtsyu-za-kordonom-otrimati-spadschinu-v-ukraini>

14. Як оформити майно, якщо спадкоємець перебуває за кордоном? Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ). 02 квітня 2024 р. URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/yak-oformiti-mayno-yakscho-spadkoemets-perebuvaе-za-kordonom>

15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 грудня 2023 р. у справі № 548/2415/21, провадження № 61-6134св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598646>

16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 червня 2024 р. у справі № 179/417/22, провадження № 61-398св24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119960572>

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2024 р. у справі № 686/5757/23, провадження № 14-50цс24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396086>

18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 вересня 2024 р. у справі № 642/4502/17, провадження № 61-14982св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753746>

19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 січня 2025 р. у справі № 752/18799/22, провадження № 61-4154св24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124662690>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025